

Filozofia

Szymon Kurpanik, *Czas a interdyscyplinarna jedność poznania*

Streszczenie

W artykule dowodzi się, że interdyscyplinarny charakter współczesnych badań naukowych można wyjaśnić za pomocą kategorii czasu w ujęciu najbliższym rozumieniu Husserla i Heideggera - czasu jako przedobiektywnego źródła konstytucji tego, co przedmiotowe. Powiązanie różnorodności typów poznania przedmiotowego z działaniem dynamicznej i ciągłej struktury pierwotnej czasowości pozwala zaakcentować płynność granic pomiędzy odmiennymi polami doświadczenia. Powiązanie to jest w artykule podstawą tezy, że nauka jako całość stanowi interdyscyplinarne *continuum*, w którym odmienne uwarunkowania temporalne różnicują nasze poznania, nie zamykając ich we własnych obszarach przedmiotowych i nie izolując od siebie nawzajem.

Time and interdisciplinary unity of cognition

Summary

The article argues that interdisciplinary nature of contemporary science can be explained using the category of time - specifically, the concept of time which is closest to that proposed by Husserl and Heidegger - namely, time as a pre-objective source of objectivity. Association between the diversity of types of objective cognition and the operation of a dynamic and continuous structure of primary temporality enables to place an emphasis on the fluid nature of the boundaries between different types of experience. The said association is fundamental to the author's argument that science as a whole is an interdisciplinary *continuum* where different temporal conditions diversity our cognitions, rendering them open to other subject areas, while not isolating one from the other.

Marcin Poręba, *Czas, przestrzeń, czasoprzestrzeń, czyli o tym, jak Kant prowadzi nas poza Kanta*

Streszczenie

W artykule rozważam Kantowską koncepcję czasu i przestrzeni jako czystych form naoczności, pokazując, że wbrew rozpowszechnionym interpretacjom między oboma sposobami porządkowania danych naocznych zachodzi ścisły związek. Sprawia on, że czasu i przestrzeni nie można uważać za odrębne i niezależne od siebie porządki, lecz jedynie za dwa aspekty jednego, ogólniejszego porządku, który można nazwać czasoprzestrzenią. Pozwala to moim zdaniem uznać koncepcję Kantowską za pod pewnymi względami prekursorską w stosunku do rozważań, które legły u podstaw szczególnej teorii względności. Pokazuję również, opierając się głównie na argumentacji Kanta zawartej w rozdziale „Odparcie idealizmu” w drugim wydaniu *Krytyki czystego rozumu*, że jego teorię naoczności i doświadczenia należy interpretować w duchu epistemologicznego realizmu, gdyż przestrzeń trzeba tu rozumieć nie tyle jako formę oglądania zewnętrznego, ile jako porządek rzeczywistego istnienia przedmiotów poza umysłem.

Time, space, space-time: or, how Kant leads us beyond Kant

Summary

The paper discusses the Kantian conception of space and time as pure forms of intuition, showing that, contrary to many received interpretations, both modes of ordering sensory data are intimately related to each other. This close relationship between them justifies regarding them not as separate and mutually independent orders but as merely two aspects of one, more general order deserving to be called space-time. This allows, in my opinion, to regard Kant's

conception as in some respects precursory to the considerations that led to the special theory of relativity. I also try to show, relying chiefly on Kant's argumentation proposed in „Refutation of Idealism”, a chapter in the second edition of the *Critique of Pure Reason*, that his theory of intuition and experience should be interpreted in the spirit of epistemological realism, since space is here to be understood not merely as the form of outer sense but also as an order of real existence of objects outside the mind.

Fizyka i kosmologia

Wiesław M. Macek, *Uwagi o rozumieniu czasu i przestrzeni w fizyce i filozofii*

Streszczenie

Rewolucja w nauce współczesnej, m.in. powstanie szczególnej i ogólnej teorii względności, które dotyczą odpowiednio obszarów dużych prędkości bliskich prędkości światła oraz silnych pól grawitacyjnych, a także teorii kwantowej dla bardzo małych odległości, ma istotne skutki filozoficzne. Okazuje się bowiem, że teorie fizyczne domagają się nowego pojęcia czasu i przestrzeni, wychodzącego poza klasyczne pojęcia przestrzeni euklidesowej i bezwzględnego czasu. Można zatem się spodziewać, że zrozumienie problemu czasoprzestrzeni rzuci nowe światło na fundamentalne pytanie Leibniza o racje istnienia Wszechświata: „Dlaczego istnieje raczej coś niż nic?”.

Comments on understanding time and space in physics and philosophy

Summary

The revolution in contemporary physics including the foundation of special and general theories of relativity describing, respectively, the regions of large velocities close to the speed of light and strong gravitational forces; and, the development of a quantum theory on very small distances, should give rise to important philosophical consequences. It appears that these new theories require quite novel notions of space and time going far beyond the classical concepts of Euclidean space and absolute time. Hence one can expect that understanding the question of space-time could shed a new light on the fundamental dilemma raised by Leibniz about the reasons of the existence of our world: Why is there something rather than nothing?

Kazimierz Napiórkowski, *Uwagi na temat pojęcia czasu*

Streszczenie

Artykuł wyjaśnia, skąd się wziął w fizyce problem wyróżnienia kierunku czasu, i przedstawia próbę uporania się z nim podjętą przez Carla Friedricha von Weizsäckera.

Remarks on the notion of time

Summary

The article is concerned with the problem of the direction of time, its origin in physics, and an attempt at tackling it taken by Carl Friedrich von Weizsäcker.

Marek Szydłowski, Paweł Tambor, *Wyjątkowość ogólnej teorii względności Alberta Einsteina i jego stylu myślowego*

Streszczenie

W niniejszych rozważaniach dokonujemy historycznej i metodologicznej charakterystyki prac Alberta Einsteina nad ogólną teorią względności (OTW) oraz badamy ontologiczne implikacje tej teorii dla nowego postrzegania kategorii przestrzeni i czasu (czasoprzestrzeni), które stało się przyczyną rewolucji w stylu myślowym nie tylko w naukach ścisłych, lecz także w całej kulturze europejskiej. Zawężamy nasze refleksje do zagadnienia modelu kosmologicznego i pokazujemy, że Einstein z jednej strony sam był zakorzeniony w newtonowskim sposobie myślenia, który jest źródłem paradoksów i nieporozumień dotyczących podstawowych pojęć, jakimi operuje teoria grawitacji, a z drugiej - z ogromną badawczą odwagą poza nie wykraczał, tworząc nie tylko nową teorię, ale także nową ontologię. Określamy w szczególności, na czym polegało realistyczne stanowisko twórcy OTW w odniesieniu do czasoprzestrzeni oraz jak Einstein rozumiał kryterium prostoty, którą osiąga nie dzięki estetyce równań matematycznych, ale dzięki minimalnej liczbie przyjętych założeń i elegancji sposobu wyjaśnienia.

The singularity of Albert Einstein's general relativity theory and his thought style

Summary

The study characterises a historical and methodological origin of General Relativity (GR) and its ontological implications concerning the new perception of space and time (space-time). We argue that the very change in thinking about space-time is in fact a change of thought style (in the Fleckian sense). Based on a case study of a cosmological model, we demonstrate that

Einstein himself was firstly deeply ingrained in Newtonian style of thinking, which is even nowadays the source of many paradoxes and misunderstandings about the conceptual framework of the new theory (GR), but eventually created not only a new theory of gravitation but also a new ontology of space-time. From the standpoint of philosophy of science we define the core of Einstein's realistic interpretation of space-time in GR and his specific notion of the simplicity criterion based not upon the form of mathematical apparatus but on a minimal number of principal assumptions and the elegance of explanation.

Lingwistyka

Mateusz Kowalski, *Przestrzenność czasu (rozważania lingwosemiotyczne)*

Streszczenie

Tekst jest relacjonistyczno-antropocentryczną próbą opisu czasu kognitywnego postrzeganego w przestrzennych i substancjalnych kategoriach. Autor w przeprowadzonej analizie konceptualnej stara się udowodnić, że forma językowa CZAS może łączyć się z wieloma, często odmiennymi pojęciami właściwymi zarówno potocznemu, jak i naukowemu obrazowi świata. Zaprezentowane w artykule rozważania mają charakter interdyscyplinarny i wykraczają poza obszar lingwistyki, odwołując się do badań współczesnej psychologii eksperymentalnej, neuropsychologii oraz antropologii kultury.

The spatiality of time. Some linguo-semiotic considerations

Summary

The paper is a relational-anthropocentric attempt to describe cognitive time perceived in categories of space and substance. Through a conceptual analysis, the author tries to prove that the linguistic form 'TIME' can be combined with many, often different, concepts specific to both the everyday and the scientific picture of the world. The presented analyses are interdisciplinary and go beyond the field of linguistics, invoking the findings of contemporary experimental psychology, neuropsychology, and cultural anthropology.

Streszczenie

Artykuł prezentuje podstawowe aspekty temporalności idiolektu (a pośrednio – języka w ogóle): istnienie i zmienność idiolektu w czasie. Rozważane są różne koncepcje idiolektu i ich stosunek do kwestii czasu. Refleksja na temat obecności kategorii czasu w tego rodzaju badaniach uświadamia, jak zasadniczą rolę w konstruowaniu pojęcia idiolektu odgrywa problem tożsamości i zmiany; pozwala również głębiej zrozumieć naturę innych zjawisk lingwistycznych.

Idiolect and time

Summary

The paper deals with basic aspects of temporality of an idiolect (and of the language in general): its temporal existence and variability. Various concepts of idiolect and their relation to the question of time are considered. Reflection on the presence of the category of time in this kind of research makes us realize that the problem of identity and change plays a fundamental role in constructing any concept of idiolect; it also allows us to better understand the nature of some other linguistic phenomena.

Biblia – historia

ks. Waldemar Chrostowski, *Biblijna koncepcja czasu i historii*

Streszczenie

Wśród sąsiadów starożytnego Izraela dominowało cykliczne postrzeganie czasu, wynikające z obserwacji przyrody i życia ludzi; można je zilustrować w postaci okręgu. Mimo to istniały również liczne przejawy koncepcji linearnej i pozytywnego zainteresowania historią, potwierdzone w zachowanych źródłach egipskich, mezopotamskich i hetyckich. Oscylując między cyklicznym a linearnym postrzeganiem czasu, starożytni mieli świadomość, że istnieje związek między działaniem człowieka a jego losem. Święta przeżywane w sanktuariach albo

w łączności z nimi cyklicznie upamiętniały wydarzenia postrzegane jako dawne i zarazem obecne.

Biblijna koncepcja czasu wynika ze specyfiki mentalności hebrajskiej i monoteistycznej wiary Izraela. Doświadczenie czasu wyrażone na kartach Biblii bardzo się różni od naszego, przede wszystkim w dwóch aspektach. Po pierwsze, Biblia nie zna współczesnego schematu czasowego, w którym istnieją trzy wymiary (przeszłość, teraźniejszość i przyszłość), bo hebrajska koncepcja czasu jest uwarunkowana przestrzennie. Po drugie, w języku hebrajskim czasownik nie ma czasów, lecz wyróżnia jedynie czynności dokonane i niedokonane. Charakterystyczna dla biblijnego rozumienia czasu jest także wiara w jedyne i odwieczne żyjącego Boga jako Stwórcę i Pana świata. Nie da się więc rozdzielić czasu i historii ani doczesności i wieczności, bo są one ze sobą integralnie związane.

Współcześni historycy poznają przeszłość i krytycznie oceniają dostępne źródła w celu uzyskania najbardziej wiarygodnego obrazu tego, co się wydarzyło. Ten model postrzegania i przeżywania czasu jest odnoszony do Biblii, co skutkuje jej fundamentalistycznym rozumieniem i objaśnianiem. Celem autorów i redaktorów pism, które weszły do kanonu ksiąg świętych Izraela i Kościoła, nie było pisanie historii, lecz wypracowanie religijnej syntezy dziejów, czyli teologii historii. Ten aspekt jest wyraźnie widoczny we wszystkich trzech zbiorach Biblii Hebrajskiej (Tora, Prorocy i Pisma) oraz w dołączonych do niej księgach deuterokanonicznych. Wszystkie biblijne retrospekcje dziejów mają jedną cechę wspólną, a mianowicie wyrażają „poskromienie czasu” i opanowanie go poprzez odtworzenie i selekcję wydarzeń i osób oraz ich uporządkowanie. Wprawdzie przeżywanie czasu przez starożytny Izrael nie zapoczątkowało spojrzenia o charakterze historycznym, jednak nadało wyraźny kierunek rozumieniu i przedstawianiu historii.

The biblical concept of time and history

Summary

The cyclical perception of time, which can be illustrated in the form of a circle, resulting from the observation of nature and life of people, dominated among the neighbours of ancient Israel. Nevertheless, there were also numerous manifestations of a linear concept of time and of a positive interest in history, as found in the Egyptian, Mesopotamian and Hittite sources. The ancients were aware that there is a connection between man's action and his fate. Although

ancient Israel's experience of time did not initiate a historical perspective, it nonetheless gave a clear direction of understanding and presenting history.

The perception of time expressed in the Bible is very different from ours. The biblical concept of time results from the specific mentality of the Hebrews and from the monotheistic faith of Israel. The modern time pattern in which there are three dimensions (past, present, and future) is unknown to the Bible because the Hebrew concept of time is conditioned spatially. In Hebrew language, the verb has no tenses, and only distinguishes actions completed and imperfect. The faith in God, the Creator and Master of the world, is characteristic of the biblical understanding of time. Therefore, it is impossible to separate time and history, as well as temporality and eternity, because they are integrally connected with each other. Celebrations at sanctuaries, or in communion with them, commemorated events seen as old and, in parallel, contemporary. Historians discover the past and critically evaluate the sources available, in order to get the most reliable picture of what happened in the past. Yet, the aim of the authors and editors of the sacred books of Israel and of the Church was not to write history but to develop a religious synthesis of history, or the so-called theology of history. This aspect is clearly visible in the three collections of the Hebrew Bible (Torah, Prophets and Writings) and in the deuterocanonical books attached to it (Old Testament), as well as in the New Testament.

Jan Zieliński, *Papież Sylwester II - Abraham Bzowski - Twardowski. Czas biografii i czas legendy*

Streszczenie

Artykuł zawiera w pierwszej części przegląd wybranych aspektów biografii papieża-astronoma Sylwestra II i jego znaczenia dla kultury i nauki w Polsce na przestrzeni wieków. Część druga poświęcona jest niesłusznie zapomnianej postaci siedemnastowiecznego uczonego dominikanina, Abrahama Bzowskiego, autora m.in. biografii Sylwestra II. W części trzeciej mówi się o wykorzystaniu elementów biografii Bzowskiego przez Józefa Ignacego Kraszewskiego w konstrukcji powieściowej postaci Mistrza Twardowskiego, postaci, która do dziś funkcjonuje w zbiorowej wyobraźni Polaków.

Pope Sylvester II – Abraham Bzowski – Master Twardowski.

The time of biography and the time of legend

Summary

The paper deals in the first part with chosen aspects of the biography of Sylvester II, the Pope astronomer, and his importance for the culture and science in Poland. The second part portrays the unjustly forgotten Abraham Bzowski, seventeenth-century Dominican monk and erudite who penned a biography of Pope Sylvester. Part three discusses the integration of elements of Fr. Bzowski's biography in the novel *Mistrz Twardowski* (1840) by the prolific Polish nineteenth-century author Józef Ignacy Kraszewski. Twardowski, the sixteenth-century sorcerer, is a legendary figure that even nowadays lives in the imagination of Poles.

Czas w literaturze

Teresa Dobrzyńska, *Czas doświadczany – czas wysłowiony. Przedstawienia czasu w utworach poetyckich (aspekty pojęciowe i językowe)*

Streszczenie

Pojęcie czasu fizykalnego, mierzonego mechanicznie, jest przydatnym konstruktem o fundamentalnym znaczeniu dla nauki, dla funkcjonowania społeczeństw i poszczególnych osób. Umożliwia ono ścisłą i obiektywną lokalizację różnych zdarzeń – od zjawisk subatomowych do kosmicznych – oraz koordynowanie ludzkich działań w sferze zachowań indywidualnych, a nawet w wymiarze globalnym. Tak ujmowany pojęciowo czas jest jednak abstraktem, który izoluje temporalność od sfery ludzkich doznań, a także od jej związków z równoczesnym percypowaniem przestrzeni. W przeżyciu człowieka czas przybiera odmienny kształt: jego miarowy przepływ jest przyspieszany lub zwalniany, a nawet zatrzymywany – w zależności od stanów wewnętrznych przeżywającego podmiotu, od przyjętej perspektywy poznawczej. Odtwarzanie stanu rzeczy z przeszłości czy wyobrażanie sobie momentów przyszłych wiąże też odczuwanie czasu z parametrami przestrzennymi. Te antropologiczne aspekty przeżywania czasu interesują psychologów i odtwarzane są w różnych dziełach sztuki – przede wszystkim w literaturze, teatrze i filmie. W utworach literackich znajdują one wyraz językowy, co skłania do stawiania pytań, w jaki sposób kategorie gramatyczne i inne środki językowe, a także sama struktura tekstu kształtują i modyfikują obraz czasu oraz umożliwiają

odtworzenie różnych wariantów jego doświadczania przez człowieka. Interesujących świadectw w tym zakresie dostarcza poezja, której istotą jest dociekliwe analizowanie i obrazowanie ludzkich przeżyć.

**Time experienced, time expressed. Representations of time in poetry
(notional and linguistic aspects)**

Summary

The notion of physical time, of time that is measured mechanically, is a useful construct whose significance to science, and to the functioning of societies, communities and individuals, is fundamental. It enables strict and objective location of diverse events, from subatomic to cosmic occurrences or phenomena, allowing for coordination of human actions in the sphere of individual behaviours, and even in the global dimension. Conceptualised notionally in this way, Time remains an abstraction that isolates temporality from the sphere of human experiences or sensations, and from its particular associations. In a human experience, time assumes a different shape: its steady and regular flow is accelerated or decelerated, or even dammed up – depending on the experiencing individual's inner frames-of-mind, and on the adopted research perspective. While reconstructing a state-of-affairs from the past, or figuring out future moments, the sensing of time becomes connected with spatial parameters as well. These anthropological aspects of experiencing time are of interest to psychologists and are revisited in a variety of works of art – primarily, in literature, theatre, and film. In literary pieces, these aspects are expressed through language, which incites one to seek the ways in which grammatical categories and other linguistic means, and the very structure of text, shape and modify the image of time and enable to reconstruct diverse variants of experiencing time by humans. Poetry, whose essence is to inquisitively analyse and depict human experiences, provides interesting testimonies in this respect.

Magdalena Saganiak, *Sztuka literacka a struktura świadomości czasu*

Streszczenie

Artykuł dotyczy sposobów powiązania w sztuce dwóch typów świadomości czasu: wewnętrznego (odczucie własnego istnienia, mijania i trwania) i zewnętrznego – mierzonego wedle zewnętrznych zjawisk fizycznych. Ich powiązanie, występujące razem z doznaniem trwania w beczasie oraz ze zdolnością do percepcji abstrakcyjnych obiektów beczasowych i nieprzestrzennych (są nimi m.in. liczby), stwarza możliwości zaistnienia najrozmaitszych form sztuki. Ich analiza rzuca światło nie tylko na zjawisko świadomości czasu, ale i na strukturę samej świadomości.

Literary art and the structure of consciousness of time

Summary

The article deals with the ways in which two types of consciousness of Time occur and are present in the arts: the internal manner (the feeling of one's own existence, elapse and duration), and the external manner, which is measured according to external physical phenomena. Their interrelation, which appears concurrently with the sense of duration in timelessness and with the ability to perceive abstract timeless and spaceless objects (such as numbers, for instance), renders feasible the appearance and existence of most diverse forms of art. Their analysis sheds light not only upon the phenomenon of awareness or consciousness of time but also on the structure of consciousness itself.

Czas i przestrzeń w sztukach pięknych

Katarzyna Szymańska-Stułka, *Idea przestrzeni muzycznej w ujęciu ogólnym oraz w analizie i interpretacji na przykładzie Mitów op. 30 Karola Szymanowskiego*

Streszczenie

Artykuł pokazuje, że dla muzyki przestrzeń ma równie istotne znaczenie jak czas. Muzyka jest sztuką funkcjonującą w przestrzeni, nie tylko akustycznej, mierzalnej, przestrzeni dźwięków, ale też ogólnie pojętej, niezmierzonej przestrzeni wszechświata. Pozostajemy w sferze

działania przestrzeni natury i przestrzeni własnej, odczuwanej, wyobrażonej. Twórcy funkcjonują podobnie. To ze zderzenia obu wymiarów przestrzeni rodzi się dzieło, które może być postrzegane jako medium formy obecnej w naturze. W ten sposób prowadzę rozważania nad kompozycją Karola Szymanowskiego *Mity* op. 30, które powstały z inspiracji wizją mitologiczną przedstawioną w poemacie *Metamorfozy* Owidiusza. Dokonuję próby analizy i interpretacji dzieła w sferze przestrzennej. Badam takie aspekty, jak: obrazowość, sposób muzycznej narracji, związki z żywiołowością natury zachodzące na poziomie formy i brzmienia utworu.

**The idea of musical space as a general concept and in analysis
and interpretation. Karol Szymanowski's *Mythes* Op. 30
as an illustrative example**

Summary

The paper proves that space has a significant meaning for music, along with time. Both time and space are crucial to the existence of music. Music occurs in space - in the acoustic and measurable space of sounds as well as in the immeasurable space of the Universe, comprehended in general terms - and develops in time. We are all under the influence of space components such as space of nature and individual, personal experience of space. Composers operate in a similar way, in fact. Works of music can be treated as media of the forms observed in nature; they arise from the clash of space of nature and individual space. This finding is used in the paper as evidence in the analysis, and interpretation, of Karol Szymanowski's *Mythes* Op. 30 for violin and piano, a piece that was inspired by the mythological vision reflected in Ovid's poem *Metamorphoses*. I have attempted at analysis and interpretation of the work in its spatial aspects. Elements such as imagery, style of musical narration, relations between music and liveliness of nature on the level of form and sounds are examined in some detail.

Małgorzata Komorowska, *Operowy amortyzm, czyli Čapka i Janáček Sprawa Makropulos*

Streszczenie

Bohaterką trzyaktowej opery *Sprawa Makropulos* jest piękna śpiewaczka Emilia Marty. Ma 327 lat i brak jej poczucia czasu. Miała różne imiona w kolejnych wcieleniach. Pragnie odzyskać przepis na eliksir życia, który jej ojciec, lekarz, sporządził dla cesarza Rudolfa w końcu XVI wieku i na niej wypróbował. Pozółkły dokument spoczywa w szafie w domu jednego z jej potomków. Emilii obrzydło już życie i gdy go zniszczy, wreszcie umrze. Zatem w operze *Sprawa*

Makropulos tematem jest czas i śmiertelność, co w literaturze operowej stanowi ewenement.

W utworze literackim - zarówno w komedii Čapka, jak w libretcie - relacjonowana przez bohaterkę akcja dzieje się na przestrzeni ponad trzystu lat. W tekście teatralnym akcja rozgrywa się w ciągu jednej doby: w kancelarii adwokackiej, dokąd Emilia wkracza prosto ze scenicznej próby (akt I), za kulisami teatru po jej występie (akt II), w hotelu (akt III). Realny tekst sceniczny

(przedstawienie) trwa, według płytowego nagrania, 95 minut, czyli nieco ponad półtorej godziny - niekiedy w teatrach obywają się w ogóle bez antraktu. Mamy tu zatem trzy kurczące się strumienie czasu: trzy wieki, doba, godzina i pół. Jedynie ten trzeci strumień wymaga obecności muzyki. A to przecież ona, w sensie na poły metaforycznym, nadała *Sprawie Makropulos* nieśmiertelność. Jej bohaterka, Emilia, umiera przed zapadnięciem kurtyny każdego wieczoru, gdziekolwiek opera jest grana. Dziesiątki lat minęły od śmierci jej autorów, lecz dzięki muzyce ich dzieło żyje.

Čapek's/Janáček's *The Makropulos Affair*:

an instance of operatic amortism

Summary

The comedy play by the Czech author Karel Čapek (1890-1938), which inspired the composer Leoš Janáček, and the score of the opera of the same title were created in the 1920s. The central character of the three-act opera is Emilia Marty, a beautiful opera singer. Aged 327, she has no sense of time; her desire is to retrieve the recipe for the elixir of life which her physician father had once prepared for Emperor Rudolf, in the late sixteenth century, and first tried on

her. Hence, *Makropulos Affair* the opera explores the subject of time and immortality – a noteworthy scarcity in operatic literature.

In the literary text concerned – both the comedy play and the libretto – the plot, reported on by Emilia, spans over three hundred years. In the theatrical text, the plot is confined to twenty-four hours; the real performance time, according to a CD recording, is approximately ninety-five minutes. In effect, there are three shrinking torrents of time: three centuries; a day-and-night; an hour-and-a-half. Only the latter one calls for music to accompany the plot. And yet it is music, in a semi-metaphorical sense, has rendered *The Makropulos Affair* immortal. Emilia, the protagonist, dies every evening before the curtain comes down, wherever this operatic piece is staged. Dozens of years have passed since the authors died; still, music makes their work alive.

Marcin Maron, *Obraz filmowy jako medium odzyskiwania czasu przeszłego. Filmy Wojciecha Hasa w kontekście koncepcji alegorii i obrazów dialektycznych Waltera Benjamina*

Streszczenie

Artykuł dotyczy podobieństw refleksji nad czasem, pamięcią i historią w twórczości filmowej Wojciecha J. Hasa i myśli filozoficznej Waltera Benjamina. Twórczość Hasa i Benjamina łączy wizja świata nowoczesnego jako napiętnowanego rozpadem historycznym. U Benjamina znalazła ona wyraz m.in. w jego koncepcji alegorii, natomiast u Hasa m.in. w dwóch jego filmach – adaptacjach wybitnej prozy modernistycznej – *Lalce* (1968) i *Sanatorium pod Klepsydrą* (1973). Oba przypisywali szczególną rolę pamięci mimowolnej, pozwalającej uaktywnić potencjał czasu minionego, ukryty w sferze nieświadomości indywidualnej i zbiorowej.

Benjaminowska koncepcja „obrazów dialektycznych” miała służyć właśnie wyzwaniu takich potencjałów uśpionej pamięci. Chodziło o stworzenie prawdziwego związku przeszłości z terażniejszością, czyli o pewien rodzaj „wskrzeszania” przeszłości, przywracania jej do życia. Takie pragnienie towarzyszyło także Hasowi podczas realizacji *Lalki* i *Sanatorium...* Obrazy tych filmów, mocno zakorzenione w historii i kulturze, można potraktować jak „obrazy dialektyczne”, w których następuje momentalne zetknięcie przeszłości i terażniejszości, materii i słowa, rzeczy i ducha. W materialnym kształcie przestrzeni filmowej ujawnia się ożywiony

fragment „byłości” oraz błyszczą surrealistyczna iskra czasu „nowego”. I Hasowi, i Benjaminowi bliskie były takie zjawiska i pojęcia jak: sztuka baroku i romantyzmu, surrealizm, czas, pamięć, historia, alegoria czy melancholia.

Motion-picture image as a past-retrieving medium.

The films of Wojciech Has in the context of Walter Benjamin's concept of allegory and dialectical imagery

Summary

The article explores the similarities in the reflection on Time, memory, and history in the output of Polish filmmaker Wojciech J. Has and the philosophical thought of Walter Benjamin. Common to Has and Benjamin is a vision of the modern world stigmatised by historical decomposition. Of relevance in this respect is Benjamin's concept of allegory, as are Has's two feature films, both being adaptations of outstanding works of Polish Modernist prose - *Lalka* [*The Doll*; after Bolesław Prus's novel] (1968) and *Sanatorium pod Klepsydrą* [*Sanatorium Under the Sign of the Hourglass*; after Bruno Schulz's short-story collection] (1973). Both Benjamin and Has attached special role to involuntary (or consensual) memory as it enabled activation of the potential of time bygone, hidden in the sphere of individual and collective unconsciousness.

Benjamin's concept of 'dialectical images' was developed in order to trigger such potentials of dormant memory. The point was to create a real union between the past and the present, revive the past, and give it a new lease of life. Such was Has's desire when working on *Lalka* and *Sanatorium pod Klepsydrą*. Deeply rooted in history and culture, images from these films can be approached as pieces of 'dialectical imagery', in which the past and the present, matter and word, thing and spirit, instantaneously encounter each other. An enlivened fragment of 'pastness' or 'bygone-ness' is revealed in the material shape of motion-picture space, and a surrealistic spark of a 'new' time glitters. The phenomena, and notions, of Baroque and Romanticist are, surrealism, Time, memory, history allegory, or melancholy were close to Has and Benjamin alike.